

Interjúk - Tartalom

1. Interjúk ismert magyar személyekkel a rendszerváltás előtti nyugati vízum gyakorlatról	
1. 1. Bozóki András.....	2
1. 2. Hodosán Róza.....	6
1. 3. Katona Kálmán.....	9
1. 4. Közseg Ferenc.....	13

Bozóki András
Március 24, kedd

Kérem, meséljen arról, hogy mikor járt Ön először Nyugat-Európában?

Nyugat-Európa számomra először Görögországot jelentette. 1976-ban szüleimmel egy autós kirándulást tettünk Jugoszlávián keresztül Görögországba.

Gondolom, akkor a szülei intézték a vízumkérelmét?

Igen, a szüleim intézték, és ezt megkaptuk. Akkor 3 évente lehetett menni. Nem emlékszem semmilyen problémára a magyar hatóságokon kívül.

Ön mikor kért először vízumot?

1980-ban a barátnőmmel egy Inter Rail-lel, akkor lehetett ezt a vonatos utazást tenni, 30 napos nagy nyugat-európai utat tettünk: Anglia, Franciaország, Svájc, Benelux-országok, föl Skóciáig, Németországig, Ausztria. Én nem emlékszem, hogy valami komolyabb lett volna. Egyszerűen el kellett menni, sorban állni a vízumért, megfizetni. Általában ez egy tortúra volt. Sok-sok időt kellett eltölteni, órákat sorba állni, amíg odaértünk az ablakhoz, ott befizetni a pénzt. Ott már maguk az ügyintézők azok kedvesek voltak, de maga a mechanizmus az lassú volt és fárasztó. És az olyanok, mint én, aki egyszerre egy úton akart több országba menni: NSZK, Ausztria, Franciaország, Anglia, Benelux... Begyűjteni minden országba a vízumot az, mondjuk egy ilyen egy hónapos program volt. Tehát egy rendkívül fárasztó dolog volt. Nem éreztem akadékoskodás a részükről. Kivéve azt, hogy nem volt elég ablak nyitva, nem volt elég nagy kapacitás, amivel ezeket a kérelmeket fel tudták volna dolgozni. De hát erre az volt az ellenszörünk, hogy nagyon korán elkezdtük ezt. Tehát, hogyha tudtunk, hogy júliusban utazni akarunk, akkor már februárban elkezdtük ezeket a dolgokat.

Összességében Ön nehezen kapott vízumot?

Nem, simán. Nem emlékszem, hogy valami gond lett volna bármiből is.

Okozott bármilyen támasztott kritérium nehézséget Önnek?

Hát meg tudtam fizetni, de hát azért, mert meg akartam fizetni, el akartam menni. Utólag elhomályosodik, hogy mennyi pénzt kértek. Valószínű, hogy tőlem nem olyan sokat, mert talán tisztában voltak ők is azzal, hogy nincs igazán fizetőképes közönség Magyarországon. Nekik az volt az érdekük, hogy bátorítsák ezeket az embereket, hogy utazzanak. A Kádár-rendszernek elég pozitív imidzse volt nyugaton, nem volt hideg háborús hangulat egyáltalán.

Értem. Érte esetleg valamilyen atrocitás az ügyintézés közben?

Nem, nem emlékszem.

Mi okozta az Ön számára a legnehezebben teljesíthető követelményt magával a vízumprocedúrával kapcsolatban?

Az amerikai vízumkitöltő lapon volt egy olyan kérdés, hogy tagja volt-e valaha is fasiszta vagy kommunista szervezetnek. A '70-es években voltam gimnazista, és akkor nekem azt

mondták, hogy ahhoz, hogy fölvegyenek az egyetemre, nekem be kell lépnem a KISZ¹-be. A szüleim is azt mondták, hogy ilyen haszonelvű szempontból meg kéne tenni. Elsőre fölvettem a jogi egyetemre. Utána megszüntettem a tagságomat. Nos bajban voltam, hogy ha az ember beírja, hogy tag volt, akkor emiatt nem kapja meg a vízumot. Úgy éreztem, hogy ezt azért kérdezik, mert hogy ez egy kizáró ok lehet az Amerikába való utazáshoz, bevándorláshoz. Hogyha beírom, akkor azért nem kapom meg, ha pedig nem írom be, akkor azért nem kapom meg, mert hazudtam. Akkor azt feltételezem, hogy biztos az ügynökeik révén ők tudnak arról, hogy ki, mikor, minek volt a tagja. Holott ez butaság, mert nem hiszem, hogy tudtak erről. De jellemző volt a mi percepciónkra az amerikaiakról, hogy azt gondoltunk, ők mindent tudnak. Azt hiszem, hogy először be akartam vallani. Azután azt mondta egy magyar, hogy ezt nem szabad bevallani, nem szabad beírni, mert akkor te jogalapot szolgáltatasz arra, hogy visszautasítsák a kérelmedet.

Megkapta a vízumot?

Megkaptam. Csak az a baj, hogy már nem emlékszem pontosan, hogy ennek nyomán ezt be is adtam, vagy pedig széttéptem, és akkor egy másikat kitöltöttem. Nem emlékszem rá. Az biztos, hogy nem volt belőle gond, nem volt visszautasítás.

Emlékszik-e arra, hogy hogyan lépte át először a határt nyugati irányba?

Jugoszlávián keresztül Görögországba léptük át, az ugye nem a klasszikus nyugat, azért jobban közelít a Balkán felé. Autóval utaztunk. Megvizsgálták az útlevelünket, és aztán átengedtek minket. Azon csodálkoztam, rögtön olyan színes lett, ilyen reklámok jelentek meg, minden ki volt csicsázva. Tehát így a kapitalizmus így érezhető volt, úgyhogy mindenféle dolgokat reklámoznak.

Hogy érezte magát? Volt-e valami félelme a határátlépéstől?

Nem. Akkor Jugoszlávián át mentünk. És aztán, amikor mentem Nyugatra. Melyik is volt az első határátlépés? Nem. Teljesen normálisak voltak. Osztrák határőrök, osztrák kalauzok voltak, jöttek, ő, megvizsgálták, a magyar határőr, igazából a magyarokkal volt baj mindig, nem az osztrákokkal.

Tapasztalt a nyugatiak oldaláról diszkriminatív bánásmódot?

Azt hiszem, hogy '90-ben mentünk, csak úgy, hogy most már át lehet menni. Kocsival elindultunk Bécsbe egy napra az egyik barátommal, ő vezetett. Átléptük a határt, mentünk az autópályán, és leállítottak a rendőrök. Mondta, hogy túlléptük a megengedett sebességet. Nem volt világos, hogy ez tényleg igaz-e vagy nem. Lehet, hogy túlléptük egy 5km-rel, nem 120-szal mentünk, hanem 125-tel. Kifejezetten rosszindulatot éreztem. Mondta, hogy most fizessünk 50 schillinget. Nekünk összesen volt 50 schillingünk. Azt mondunk, hogy de hát nincsen 50 schillingünk. Ekkor azt mondta, hogy jó, akkor velünk jönnek. Autóval kellett őket követni, egy helyen meg kellett állni, és akkor azt mondta, hogy ezt most itt elveszi, és elvette a pótkereket, lekezdté vinni. Szerintem erre nem volt példa. Megijedtünk, és akkor elöveltük azt az 50 schillinget, és kifizettük, az meg elengedett. Akkor sok magyar átjárt, olcsón adtak-vettek, loptak, rosszabb lett a magyaroknak a híre. Akkor ilyen arrogánsan lépett föl a

¹ Kommunista Ifjúsági Szövetség

határrendészet a magyar beutazókkal szemben, hogy ne utazzanak be olyan nagyon. Tehát éreztem egy ilyen attitűdöt.

Tudna még mesélni a görögországi tapasztalatairól?

Ezek ugyan olyan falvak voltak, mint Macedóniában, de mégis érdekes volt az emberek vendégszeretete. Kirakták kosarakban az őszibarackot, az almát, a banánt.

Összhangban volt ez az elvárásaival? Volt valami elvárása a Nyugattal kapcsolatban?

Hát Nyugat-Európával igen. De azért volt Görögország meglepetés, mert attól nem vártam ezt. Oda inkább művészettörténeti, történelmi okokból utaztunk.

Mi volt az első benyomása Nyugat-Európába érkezve?

Először Bécsben álltunk meg, ott nem volt olyan érdekes. Aztán, amikor onnan átmentünk Svájcba, akkor ott leesett az állunk. Ott Bern, Lausanne, az az elképesztő tisztaság, pontosság, gazdagság. De mondjuk az ilyen igazi nyugat aztán, amikor megérkeztünk Párizsba, tehát a kozmopolitaizmus, feketék, fehérek. Meg az, amit a regényekben lehetett olvasni, vagy filmekben látni, azok a kávézók, Notre Dame, az egészen döbbenetes hatást tett, meg a Sacré-Cœur, az Eiffel-torony, hát az Eiffel-torony az kevésbé, de maguk ezek a bulvárok, az az élet. Aztán London. Tehát olyan volt, mint hogyha egy képeskönyvben sétálnánk

Ez összhangban volt az elvárásaival?

Hát azért volt összhangban, mert én készültem erre az útra, és olvastam rá, tudtam, hogy mi lesz. De mégis más volt ott az életben látni. London és Párizs iszonyúan tetszett. Az a pezsgés, azok a könyvesboltok, azok az utcái... akik ott gitároznak az utcán, meg ilyen tűznyelők. Jaj, Görögországban, bocsánat, bementünk Thesszalonikibe, egy lemezboltban kihoztak nekem vagy 10 Santana lemezt. Akkor én ott így néztem, hogyhogy ekkora választék van. Azt hittem, hogy van egy lemez.

A nyugati utazásokkal kapcsolatban volt-e lehetősége megtapasztalni azt, hogy mit jelent a demokrácia, a szabadpiac?

Hát a szabadpiacot azt láttam. Azok a gyümölcsök, az a kavalkád Görögországban, az, hogy ott lehetett alkudozni az árakra. Az a nagy kedvesség, amivel behívtak, megkínáltak mondjuk egy gyümölcscsel, amit Magyarországon soha nem tapasztaltam. Tehát ez a piacgazdasági része ez világos volt. A demokrácia része, hát főleg Londonban. Ahogy viselkednek a rendőrök, akkor ugye nem voltak még fölfegyverezve, hanem csak ott ácsorogtak. Turistaként útbaigazítást kértünk, és rendkívül udvarias módon eligazítottak. Magyarországon olyan evidensnek tűnt, hogy hát a rendőrök azok bunkók. És hát ez a Speakers' Corner, ott a Hyde Park sarkán, oda elmentünk 1980-ban. Akármiről lehetett beszélni. Az volt tulajdonképpen az érdekes, hogy ezt máshol is meg lehet csinálni. Nem csak egy zárt tér, ahol lehet beszélni, hanem bárhol lehet bármiről beszélni. Összehasonlítva Amerikában éreztem azt, hogy a legszabadabb ország. De ugyanakkor az embernek nagyon észnél kell lennie, mert más nem vállal helyette felelősséget. Európában azt éreztem, hogy van egy ilyen „safety-net”, Amerikában ezt nem éreztem. Ott minden pillanatban észnél kell lenni, mert ott egyéni felelősség van.

A határátlépéssel kapcsolatban Amerikában volt valami gond?

Egyszer volt, ez nagyon érdekes, mert beléptem 1988 nyarán a Fidesz-be. És mentem Amerikába, Washingtonba a Nemzetközi Politikatudományi Társaság konferenciájára, és még itt Magyarországon, a magyar határőrség lekapcsolt, mert rajtam voltam valamilyen listájukon. Hárman voltunk, ketten Fidesz-tagok, és a harmadik nem. A harmadik tovább mehetett, minket ketten lekapcsoltak, feltúrták a bőröndünket. És elengedték a gépünket. Másnap reggel a legeslegkorábbi időpontban kimentünk, újra végigcsinálták ugyanezt a tortúrát, de akkor annyi idő volt, hogy nem tudott lemenni a repülő.

És az amerikai határőrség részéről?

1990 januárjában egy konferenciára utaztam Costa Ricára, és Miami-ban volt az átszállás, Floridában. És emlékszem, egy ilyen hatalmas, fekete, amerikai határőr volt. És én mutatom neki az útlevelemet, és akkor azt mondja, hogy „You are a communist, man.”, mondja nekem. Mondom, hát nagyon vicces, Magyarországról azért nem akartak kiengedni, mert hogy ellenzéki vagyok, most meg azért nem akar beengedni, mert hogy kommunista vagyok? Honnan veszi ezt? Az amerikai vízumban megnézte azt a pecsétet, ami be van ütve, ott állítólag van egy betűjel, ami megjelöli, hogy ez az illető egy kommunista országból jött. De az így nem volt világos annak, aki olvassa, csak nyilván a határőr tudta, hogy ott volt egy speciális jelzés, ami ezt indikálta. Olyan kedves volt, hogy megmutatta nekem, hogy öreg, te kommunista vagy, itt van benne a vízumban.

És ebből következett valami...

Nem, nem, nem. Valójában nem volt joga megállítani engem valószínűleg, hacsak nem csinállok valami rosszat.

Zárásként az utazásának a következményeiről kérdeznék. Hogyan hatottak azok a további életére, karrierjére nézve?

Alapvető, fundamentális. Hogyha nekem nem adatik meg az, hogy gyakran kijárjak vagy kijussak Nyugat-Európába, akkor a szemléletem más lett volna. Ha nem engednek ki, nem engednek be, akkor biztos disszidáltam volna. Minden szempontból rendkívül fontos volt egy olyan időben, amikor még fehér hollónak számított az olyan ember, aki elment Nyugat-Európába, pláne Amerikába egy kommunista országból. És ráadásul nem akartam aztán ott maradni, hanem visszautaztam. Tehát mindenki ilyen csodabogárként kezelte engem, főleg Amerikában. És aztán azok az ösztöndíjak, amiket elnyertem, a Soros-ösztöndíj elsősorban, aminek a révén én félévet tudtam Los Angelesben tölteni 1988-89-ben, azok az én gondolkodásomat, a pályámat, alapvetően meghatározták. Aztán kijutottam Los Angeles után Bécsbe félévig (1990-91), Nottinghamba három hónapra (1993), Berlinbe egy évig (1993-94) Angliába 3 hónapig, Hollandiába 2 hónapig 1998-ban, Massachusettsbe egy évre (1999-2000) és utána Firenzébe még egy évre (2001-02).

És ezek inkább szakmai tapasztalatok...

Szakmai. Ez annyiban elválaszthatatlan az általános benyomásoktól, hogy végül is ezek révén elmondhatom, hogy én 6 országban, nem csak jártam, hanem éltem hosszabb ideig. Ezekről az országokról nem csak egyszerűen turista-szintű tudással, hanem belső, átélt tudással rendelkezem.

Bizonyára ott személyes kapcsolatokat is sikerült kiépítenie. Hogyan hatottak ezek a kapcsolatok a későbbi életére?

Nagyon, nagyon... Most feliratkoztam a Facebookra, máris van 500 kontaktom, amiből a többség külföldi. Úgyhogy pont az Internet világa felgyorsította, a korábbi kapcsolataimat az életben tudom így tartani azokat: az utazásoknál lehessen velük újra találkozni, vagy ha ők jönnek. Eleve az, hogy egy angol nyelvű egyetemen tanítok a CEU-ban, a Közép-Európai Egyetemen nemzetközi diákok százait – ahol a diákoknak kevesebb, mint 10%-a magyar, amely lényegében egy nemzetközi sziget Budapest közepén – nos azt hiszem, hogy ez önmagáért beszél.

Hodosán Róza
Április 6, hétfő

Üdvözlöm! Tudna elsőként arról mesélni, hogy hogyan járt először Nyugat-Európában?

1987. december 24-én indultam el Magyarországról. Addig sem anyagi, sem más lehetőségem nem volt utazni, útlevem sem volt. '87-ben, amikor az első világútlevél megszületett, akkor kaptam életemben először nyugati útlevelet. December 24-én indultam el az akkori férjemmel Párizsba három hétre, autóval Ausztria és Németország érintésével.

Hogyan emlékszik a vízumprocedúrára?

Nekem egyetlen nyugat-európai országgal és az Egyesült Államokkal sem volt semmilyen problémám. A hivatalos beadás és kérelem után, teljesen normálisan megkaptam. Kifejezetten üdítőleg hatott nekem az akkori nyugat-európai ügyintézés az itthoni procedúráim után.

Fel tudná esetleg idézni, hogy a vízumkérelem benyújtásakor hogyan érezte magát?

Nagyon jól érzetem magam. Nekem rengeteg problémám volt a magyar hatóságokkal az útlevelem miatt. Nekem, aki az ellenzéki ellenséges elemekhez tartozott, minden nyugat-európai követség a magyar viszonyokhoz képes üdítő volt. Nagyon nehéz ezt most elmagyarázni, hogy az ember megérkezik egy helyre, és mivel be van sorolva, az ügyintéző felismeri, ott az aktám, és tudja rögtön, hogy ki vagyok. Ezzel szemben a vízumnál az ember csak odamegy, és kér. Soha semmilyen problémám nem volt, sőt jól éreztem magam minden nyugati követségen.

Okozott-e Önnek valamely, a nyugati hatóságok által támasztott feltétel nehézséget?

Nem, egyáltalán. Soha azon kívül, amit a hivatalos bürokratikus eljárás megszabott és az eljárási díjakon kívül semmilyen elvárást, feltételt nem támasztottak. Minden különösebb nehézség nélkül kaptam meg a nyugat-európai vízumokat, és az Egyesült Államokba szólót is.

Utasították vissza bármikor vízumkérelmét?

Nem, soha.

Tapasztalt-e különbséget az amerikai és a francia gyakorlat között?

Ez azért nehéz, mert '87-ben volt az első utazásom Nyugat-Európába, és '88-ban érkeztem haza. Majd a férjemnek és nekem egy amerikai ösztöndíjmeghívásunk volt. '88. június 22-én megérkeztem Doverbe, ahová egy magyar busszal utaztam, amelyen angol állampolgárok ültek, magyar emigránsok, akik valószínűleg szeszcsempészettel foglalkoztak. Öten voltunk, öt nő, akiknek kelet-európai útlevelük volt, és minket mindig igyekeztek leválasztani az utazóközönségről. A határokon úgy vittek át, hogy a határ előtt betettek egy kisbuszba, hogy miattunk ne kelljen nekik várni. A határőrök egyikünkől sem néztek ki semmi rosszat, hihetetlenül könnyen átmentünk, kivéve a magyar határon. Doverben a négy nő nem tudott csak magyarul, én segítettem nekik, franciául tolmácsoltam. Nem volt nehézségük, és nekem sem, miközben csak oda szóló jegyem volt. Ám ennek az utazásnak a vége az volt, hogy a buszon utazó angol állampolgárokat kapták el, mert valószínű szeszt csempészték, és mi vártunk rájuk órákig a határ túloldalán. Ellenben a repülőtéren, amikor Londonból az Egyesült Államokba utaztam, ráadásul az izraeli légi járással, amelynek rendkívüli biztonsági intézkedései voltak, majdnem három órát hallgattak ki engem és a férjemet a repülőtéren. Ott meg lehetett érezni, hogy te kelet-európai vagy, nagyon gyanakvóan néztek ránk. A magyar rendőrséghez képest kifejezetten szórakoztató volt, én nagyon szívesen álltam a rendelkezésükre, miután nem volt semmi bűnöm. Lelkileg nem gyötört meg, de összességében nem értettem a helyzetet. Ám inkább szórakoztatónak találtam a helyzetet, mint megalázónak. Nekem a jogszerű keretek között zajló kihallgatás nem jelentett nehézséget.

Ezek a nehézségek főként azért lehettek, mert Ön kelet-európai származású?

Persze, ez egyértelmű volt. Azt is lehetett érezni, hogy nagyon kemény volt a procedúra. Külön sorba kellett állni mindenhol, az Egyesült Államokban is. Az Egyesült Államokba utazáskor is felkészítettek, hogy egyáltalán nem biztos, hogy átengednek. Ehhez képest hihetetlenül gyorsan és kedvesen túljutottam minden határon. Egyedül a londoni repülőtéren iszonyú furcsa volt, hogy hogy kerül Londonba két kelet-európai, miért az izraeli járással utazik. Továbbá a csomagjainkról érdeklődtek folyamatosan, hogy hol voltak, ki férhetett hozzájuk, hogy utaztunk. Hosszan egymásnak adtak át újra és újra. 3 órát kérdeztek ki így a biztonságiak. Utólag érthető, de akkor érthetetlen volt, hogy miért csinálják ezt velünk. Az ember érezte, és annyira egyértelmű volt minden utazásánál, hogy kelet-európai. Az első utamon, '87-'88-ban óriási különbséget tapasztaltam abban, hogy ki a kelet-, és ki a nyugat-európai, az embert mindenben megkülönböztették. Nagyon érdekes volt, amikor az Egyesült Államokba érkeztem, ott nem lettem kelet-európai, ott európai lettem.

Mi volt az első benyomása megérkezve először Nyugat-Európába?

Bennem olyan mély benyomást hagyott, hogy szinte mindenre emlékszem. Autóval utaztam, ami egy kelet-európaira sokszerűen hatott. Önmagában egy autópályán végigmenni és ott a mellékhelyiségeket használni. Soha nem láttam még olyan mosdót, amit lábbal kell hajtani, nem léptem be olyan terembe, ahol akkor gyullad fel a lámpa, hogyha becsukom az ajtót, és órákig kerestem a kapcsolót. Önmagában egy technikai sokk volt, mire megérkeztem. Majd az üzenetrögzítő a lakásban, ahol voltunk. Bekapcsolt, és fogalmam sem volt, mit kell csinálni, csak üvöltözök, hogy „Itt vagyok, itt vagyok!”. Másrészt nekem rettenetes nagy élmény volt. Gyermekkorom óta Párizsba vágytam, ezért tanultam franciául. Nagyon jól beszéltem franciául, ehhez képest kifejezetten lehetett érezni, hogy nem szeretik az idegeneket, de ez talán nem a kelet-európaiak ellen irányult. Ugyanakkor az az értelmiségi kör, amelyik követte

a magyarországi eseményeket, borzasztó szolidáris volt. Nagyon ambivalens volt, összességében Franciaország igazán befogadó volt. Nagyon nehéz elmondani, azt hogy az, aki be van zárva egy országba, mit érez, amikor 33 évesen megérkezik először Nyugat-Európába. Előtte sokat olvastunk róla, minden olyan ismerősen csengett. Borzasztóan nehéz elmondani, hogy amikor megtapasztalhatja, milyen sokat ad az embernek. Túl sokat. Olyan sokat, hogy igazából három hét alatt fel sem tudtam dolgozni. Minden iszonyatos vágyakként élt az emberben, és mire odaérkezett, akkor túl sok volt egyszerűre.

Összességében összhangban volt az Önben élő kép azzal, amit tapasztalt?

Abszolút, még jobb is volt. Nagyon nehéz ezt elmondani. Olyan hihetetlen mélyen benne vannak az emberben ezek a kulturális értékek. Ám azt a technikai világot az ember nem tudja önmagában elképzelni, például, amikor megláttam, hogy a telefonkönyvet már számítógépen nézik. Ezek olyanok, amikről nem is tudtam. Tehát nekem inkább pluszt adott. Volt egy csomó dolog, amivel ott találkoztam életemben először. Ami a kulturális értékeket illeti, ezek nagyon mélyen élnek az emberben, és ha az adott pillanatban csalódás is volt, hogy a tömeg miatt nem tudtam körbejárni a Mona Lisát, ez eltörlődik amellest, hogy az ember Párizsban sétálhat, és mindent megnézhet. A képzelem nekem összeért a valósággal, sőt a valóság talán még szebb is volt. Az más, hogy az ember egy csomó mindet árnyaltabban lát az adott országról. A szociológus múltam lehetővé teszi, hogy időnként kritikusan szemléljek, és lássam azt is, hogy nem a csodával állok szemben, hanem egy olyan étellel, amire persze vágyok, de megvannak a maga árnyoldalai. Csak rám nem hatnak ezek, mert nekem itthon vannak nehézségeim. Az az ő nehézségük, én idegen vagyok nekik. Azokkal a problémákkal majd ők fognak megküzdeni.

Volt lehetősége megtapasztalni, mit jelent az, hogy demokrácia, piacgazdaság? Miben nyilvánultak meg ezek?

Önmagában Kelet-Európában élni, ahol küzdeni kell a szólásszabadságért, a sajtószabadságért, a parlamentáris demokráciáért, és megérkezni oda, ahol ezek megvannak... Mindennap látod, hogy az újságban ugyanarról az eseményről így is írnak, úgy is írnak. Működik a parlament, ráadásul akkoriban Franciaország a politikai menekültekkel szemben majdnem egyedülálló módon befogadó ország volt. Ami a piacgazdaságot illeti, azt percek alatt meglátta az ember. Nem azt a száraz, kemény kenyere adták, hanem 2 óránként frissen sütött bagettet lehetett venni akár hétvégén is. Nem kellett sorba állni a kenyérért, hogy jusson, és ha nem, akkor a hétvégét kenyér nélkül kell tölteni.

Milyen következményei voltak az utazásnak a későbbi életére, karrierjére nézve?

Én egy speciális helyzetben voltam. A demokratikus ellenzék tagjaként mind Nyugat-Európában, mind az Egyesült Államokban elsősorban az itthoni helyzetről, az itthoni tevékenységünkről meséltünk az ottani emigrációnak. Nagyon értékelték, hogy Magyarországon mi szabad folyóiratokat adunk ki, cenzúra nélkül dolgozunk. Mi elsősorban ezért utaztunk. Lett néhány amerikai barátunk is. Ám akkor még nem beszéltem jól angolul. Az a nyelvtanfolyam, amit én meg tudtam fizetni, azzal sehova nem jutottam, ezért abba hagytam. Elkezdtem magamtól tanulni. Megtanultam, de nem úgy, hogy használni tudjam a nyelvtudásomat, hanem csak beszélni tudok, tehát így ez a karrieremben nem számít. Az én utazásaim a világlátásomon olyan nagyot nem változtattak. Nyugati újságíró ismerőseink érkeztek Magyarországra, így benyomásaim lehettek, és nagyon sokat olvastam. Az Egyesült Államokbeli egy éves tartózkodásom meghatározó volt. Sokkal mélyebb és komolyabb

nyomokat hagyott. Az Egyesült Államokban megtanultam azt a szemléletet, hogy az ember felelős az életéért és a soráért, nem lehet mindig másokra támaszkodni, önmagunk is tudjuk irányítani a sorunkat. Ezt előtte is így gondoltam, de itt tudatosodott bennem. Ezt a pozitív élethez való viszonyt már elfelejtettem persze, de egy darabig hatással volt rám. A karrieremben nem az ott tanult dolgok segítettek, hanem a Magyarországon megélt előző életemből következett a folytatása.

Katona Kálmán **Április 6, hétfő**

Köszönöm szépen a lehetőséget. Elsőként tudna arról mesélni, hogy mikor utazott először Nyugat-Európába?

1971-ben politikai okokból az útlevelemet bevonták. Majd hosszas levelezgetés után 1984-ben kaphattam szocialista, majd később világútlevelet. Nővérem élt Londonban, de csak turista útlevelet kértem, ha jó emlékszem, 70 dollárral. Utána Svájcba utaztam, a feleségemnek volt egy zenekari társa, az ő meghívásukra utaztunk Zürichbe. Előtte a szocialista útlevéllel Csehszlovákiába, Lengyelországba és Romániába (Erdélybe) mentem.

Emlékszik, hogy milyen vízumprocedúrán kellett átesni a svájci utazással kapcsolatban?

Kellett vinni a meghívó levelet. Arra emlékszem, hogy a Frau Baumann néni írta ezt a levelet. Semmiféle negatív értelemben vett procedúra nem volt. Be kellett vinni a meghívólevelet, le kellett írni az úti célt, hogy miért megyek, hova megyek, mivel megyek, és ennyi. Nem tapasztaltam semmi problémát. Aztán kiderült, hogy a meghívónk az egy jól menő redőnygyáros. De ezt mi nem tudtuk, mi csak a Vilit ismertük, aki hegedült a horgeni ifjúsági zenekarban. Ő meghívott minket magukhoz, és mi csak Horgeneben jöttünk rá, amikor a Zürich melletti kisvárosban láttuk, hogy gyerekek Buamann Rolád-os, 125 éves a redőnygyár, trikóban játszottak. Hogy ennek van-e szerepe a szerepe a svájci vízum megkapásában, vagy nincs, azt nem tudom. De ahogy a helyi viszonyokat megismertem valószínű, mert a legnagyobb adózó ott benne volt az iskolatanácsban, a helyi közgyűlésben, és mindenhol.

Esetleg a vízummal kapcsolatban emlékszik valamilyen különösebb dologra?

Ezek régi emlékek. Az biztos, hogy kellett fizetni. De arra, hogy nekem gondom lett volna, nem emlékszem. Akkor a néhány hetes várakozás természetesnek tűnt. Az amerikai vízumról tudnék mesélni, de az későbbi. Az akkori svájci vízumnál azt kellett igazolni, hogy van pénzem, és a meghívólevél. De azt hiszem, az volt a döntő, hogy kinél fogok lakni. Az ügyintézés során nem ért semmiféle atrocitás.

Utasították vissza valaha vízumkérelmét?

Nekem nem. Képviselő koromból vannak történeteim. Volt, hogy jöttek hozzám barátok, mindenféle garanciákat kértek tőlem, de így sem tudtak kiutazni a lányuk esküvőjére, mert nem volt itthon elég vagyona. Ez körül-belül 8 éve volt, az egyik barátom 9 gyereket nevelt itthon. Amikor kiszámították az egy főre jutó vagyonát, olyan kevés jött ki, hogy nem tudták elképzelni, hogy visszajön. Hiába próbáltam beszélni a konzulnővel, azt mondta, hogy olyan

szigorúak a szabályok, hogy nem látja biztosítva, hogy Amerikából „ilyen körülmények közé” visszatérjen.

És egyébként más...

Turistaként kevés helyen jártam, akkoriban kicsik voltak a gyermekeim. Azt hiszem '84-ben kaptam meg az útlevelemet, hátizsákkal elmentünk Bulgárián át Egyiptomba. Ám olyan élményem, hogy nekem a vízzel gondom lett volna egyszerűen nincs.

Később mikor utazott Nyugatra?

A '90-es években képviselő lettem, azután már nagyon sok helyen jártam. Akkor voltak a nagy privatizációs tájékoztatók, így sokat utaztam, ezek szolgálati utak voltak.

Említette, hogy Nyugatra Svájcba utazott először. Hogyan emlékszik a határátlépésre?

Én arra emlékszem, hogy mentünk a határokon át, és csak intettek, hogy mehetünk. Hozzáteszem, a szakadt Zsigulival mentem a gyerekekkel együtt. Egyedül az autópályadíjat kellett fizetnünk a határon, de azt mindenkinek. Azt tudom mondani, hogy teljesen szabályos útlevéllal, vízzel minden simán ment. De arra most is emlékszem, hogy milyen volt a hegyeshalmi gyomorszorítás, miközben a családtól összegyűjtött dollár, a borotvahab tokjában lapult. A hegyeshalmi szorongások után gyakorlatilag más komolyabb ellenőrzés nem volt. Várjunk csak... Kivéve Angliába menet, amikor a kompra szálltunk, ott nyitatták fel az autó csomagtartóját, de az később volt. A többi helyen csak intettek. Emlékszem, hogy a belga határon mentünk át, amikor mellettem ment egy igaz úr bajusszal, szép autóval, egy kis unokával. Nekünk intettek, hogy mehetünk, ám neki meg kellett állnia. A vámos hátrament, kinyitotta a csomagtartót, ami dugig volt whiskyvel. Azóta is eszembe jut, hogy az eladó dobhatta fel, vagy egy jó vámos rögtön kiszúrja, hogy leül az autó. Egyébként már akkor ezeken az osztrák, német, francia határokon csak integettek, és időnként egyet-egyét ellenőrzitek. Az, hogy magyarként gond lett volna, nem emlékszem, pedig Angliába Trabanttal mentünk.

Említette, hogy Angliába utazott. Akkor kellett Önnek vízumot kérni?

Természetesen kellett. Kint élt a nővérem, de mi turista vízumot kértünk. Más volt a világ. Annyira örültünk, hogy mehetünk, hogy az, hogy sorban álltam valamelyik vízumért, az olyan természetes volt, meg hogy időpontot adtak, hogy legalább egy hónapot kellett várnunk az értesítésre. Akkor még nem jutott volna eszembe ezen zúgolódni, hanem örültem, hogy adtak időpontot. De hogy átkutattak volna, és azt nézték volna, hogy most jön ez csórá magyará, olyan nem volt... Emlékeimben van ilyen, de az román irányba, de az egy másik történet.

Persze, persze. Mi volt az első benyomása, amikor megérkezett Nyugat-Európába?

Azt szoktam mondani, hogy a Brezsnyevnek igaza volt abban, hogy nem szabad kiengedni az embereket, mert amikor visszajönnek, rosszul érzik magukat. Ráadásul Svájcba menni először. Igaz, át kellett utazni Ausztrián, de nem szálltunk meg, mert az autóban aludtunk. Ahogy átmentünk Hegyeshalomnál, és ki voltak a házak pingálva meg az útszélén volt egy csík. Rendezett volt. Svájcban sokat bicikliztem, néztem az utakat, megmaradt bennem hogy az út szélén fehér vonal van, be van szegve. Idáig van az aszfalt, innen van a fű, de az is szép

sorban áll. Majd lementünk Ticsinóba, ami majdnem Olaszország, ott láttam az első igazi eldobott szemetet. Megörültem, hogy ez valami olyan hazai jelleg. Svájcban olyan nagy rend van, szerintem ott nem is lehet igazán élni, legalább is az akkori ízlésem szerint. Annyira rend volt mindenhol az utcákon, bárhol, akár útközben az osztrák kisvárosokban is. Ugyanakkor itthon akkoriban szemetes utcák, kifestetlen házak, a kátyús utcák voltak. Ennek akkor nagyobb varázslat volt, mint most.

A tapasztatai összhangban voltak az előzetes elvárásaival?

Én keszthelyi gyerek vagyok, és mi előbb néztünk grazi tv-t, mint a budapestit, mert azt lehetett fogni, a budapesti meg odáig nem ért el. És hát a várakozás... Biztos, hogy szebbnek gondoltuk, meg láttuk, mint amilyen. Elvoltunk a McDonald's-tól is ájulva. A disszidens kollegám, aki Frankfurtig jutott, megvendégtelt minket a helyi McDonald's-ban. Úgy adta elő, mintha vitte volna valamire. Ezt mi el is játszottuk vele. Az egész mutatvány, mint amikor felavatták az első McDonald's-ot a Nyugatinál. Akkor oda úgy mentek az emberek, mint a legjobb étterembe. Szép tiszta utcák voltak, nyilván azokon a helyeken voltunk, ahol turisták is voltak. Csak később vettem fel azt a szokásomat, hogy felülünk fel a metróra, és elmegyünk a végállomásra, hogy ott milyen a város. De akkor nem így volt. Ezt elmondom, mert nekem nagyon tetszik. Antall József beszélgetett Kohl-kancellárral Budapesten. Kohl azt mondta Antall Józsefnek, hogy voltam a városban, sokat változott itt minden, olyan jól öltözöttek, olyan nyugodtak az emberek. Erre Antall azt kérdezte, hol járt a kancellár úr. Mondta, hogy voltunk a Váci utcában, a Duna-korzón, utána meg fölmentünk a Várba. Erre Antall azt mondta, hogy akkor Önök egymást nézték. Az volt egy kicsit a nyugattal, hogy az ember megnézi a Milánói Dómot, és hát ott ilyen fazonok járnak, mint én, vagy nem is ilyenek, ilyenebbek, a térképükkel és a fényképezőgéjükkel. Nyilván ebből nem lehet sokat megtudni az országról. De azért nem tagadom, hogy bennünk, bennem, főleg azért, mert sokáig nem volt útlevelem, azért volt egy nagy várakozás. Meg a nővérem küldött Beatles együttesről képeket, meg mindenféle könyveket, meg jött haza és akkor hozott haza apukának baromi jó zakókat, Harrods-os zacskóban. Azzal jártak az ismerősök mindenhova, a Harrods-os zacskóval bevásárolni. Mert a királynő is ott vásárol.

Említette a McDonald's-ot és a Harrods-os zacskót. Volt esetleg más típusú találkozása a piacgazdasággal?

Tehát azt kell tudni, hogy én az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Részvénytársaságnak voltam a „kiváló ifjú mérnöke”, és akkor írtam én a Műegyetemen egy kétéves kvalitológusi képzés szakdolgozatát. Abban azt írtam, hogy bizonyos fajta hiba 0%-kal lehet jelen. A gyári bíráló, akkor azt mondta, hogy nem rossz, csak ezt a hülyeséget ne írtad volna, hogy 0%, olyan nincs, hogy 0%, hiba mindig van. Egyszer csak bejött Mitsubishi cég, lámpát rendelt, és lám, lám ott a táblázat pont olyan volt, mint az én szakdolgozatom: oda volt írva, hogy kritikus hiba 0%. Mivel ez egy nyugati autóba megy, és a szalag nem bírja el azt, hogy a hibás lámpát kicseréljék a szalagon. Ha nem jó a lámpa, félreteszi az egész műszerfalat, vagy azt a reflektort. A gyártás menete nem bír ennyi késlekedést. És hogyha ez három-négyszer előfordul, akkor azt a szállítót lemondják. Ezt a gyártási kultúrát én ezeken a tárgyalásokon keresztül tanultam meg. Az egész azelőtti magyar iparnak a rákfenéje a szovjet piac volt. Oda lehetett ezer számra kávéfőzőt szállítani, úgy, hogy csak minden harmadik volt hibátlan. Ott szó nélkül megjavították, örültek, hogy hozzá jutottak. Amikor megjelentek ezek a nyugati cuccok, akkor az ember megtanulta, hogy mi a minőség iránti igény.

Értem, értem. Egy picit visszakanyarodnék, ahhoz, hogy amikor kiutazott először Nyugat-Európába volt lehetősége megtapasztalni azt, hogy mi a jogállamiság, hogyan működik a demokrácia?

Volt ilyen, megtapasztaltam. Amikor annál a Stephan nevű német fiúnál laktunk, aki Kelet-Németországból Budapesten keresztül ment Nyugat-Németországba, és akkor ő lakásában lakhattunk. Ő volt az első, aki a többpártrendszer szidta. Nekem ez nagyon furcsa volt, és magamban azt mondtam, azért a többpártrendszer nem bánám, mert te is eljöttél Németország egyik feléből a másikba. A másik, amikor Amerikába először mentem hivatalosan képviselőként, akkor leült a bőröndöm mellé egy kiskutya. Majd megjelent egy nagy fekete bácsi, és azt mondta, hogy „apple”, nyissam ki a bőröndöt. Kinyitottam, és tényleg benne volt egy alma. Az átszállás előtt, betettem az útitáskámba kettő almát. Az egyiket megettem, a másikat meg gondoltam, hogy viszem magammal, de becsomagoltam kettő darab nylonba, és úgy betettem a bőröndömbe, hogy ne a kézipoggyászomban legyen. A nyavalyás kis kutya ezt megtalálta. Fogták és kidobták az almát. Tekintettel a diplomáciai útlevelemre, némi telefonálgatás után beengedtek az országba. De Pungor professzor urat, aki egy pár kolbászt akart vinni a fiának, aki ott tanult, öt kereken 24 óráig ültették, amíg leegyeztette a két kormány, hogy a Pungor professzor úrnál véletlenül volt a kolbász, legalábbis a hatóságok így fogták fel. Nem érdekelte őket, hogy a professzor éppen miniszteri rangban van. Nem voltunk tudatában annak, csak ott a kiírásban volt, hogy nem lehet bevinni gyümölcsöt, magokat, meg hústermékeket. Ez azért érdekes, hogy a jogszabályokat betartandó nem volt az, hogy valamelyik ország minisztere, és rögtön mindenki összecsapja a bokáját. Mert a jogállamiság nem tett kivételt a polgárok között, hanem mindenkire pontosan ugyan az vonatkozik.

Maguk a nyugat-európai utazások jártak valamilyen következménnyel az Ön életében? ... Sikerült megismerkednie olyan emberekkel, akik valamiért jelentősek Önnek? ... Valamilyen tapasztalat...

Mondjuk, azért ezt itt szét kell választani. A '90 előtti utazások, azok turistautak voltak. Azt megtanultam, hogy a svájci milliomos gyerek naponta egy darab fagyalaltot vesz ki a frizsiderből, abból a frizsiderből, ahol egy doboz fagyalalt van. Az én gyerekeim, mert voltunk ott Viliéknél a gyerekekkel együtt, egész nap rájártak arra a fagylaltra, mert nyilván úgy érezték, hogy jövő héten ez már nem lesz. Ugyanígy nem a legújabb biciklijük voltak, hanem voltak biciklijük. Ott tanultam azt a mondást, és azóta is használom magam... Ott voltunk vendégségben és azt kérdezte Frau Baumann, a Mama, hogy voltatok állatkertben. Mondtuk, hogy megnéztük kívülről, nem voltunk bent. A múzeumban voltatok? Nem akartuk neki mondani, hogy az, hogy mi a Zürichi-tó körül sétáltunk, kapunk enni, az, hogy a városban nézegetjük a kirakatokat, az nekünk bőségesen elég. Az, hogy mi beülünk egy kávéházba az fel sem merült, főleg négyen a kettő gyerekkel. Ez így ment két napig, és a harmadik napon reggel, amikor felébredtünk, ott volt az éjjeli szekrényen egy boríték. Az volt ráírva németül, hogy „kizárólag felesleges dolgokra”. Kibontottam, és benne volt mondjuk három-négyhavi fizetésnyi pénz; abból menjünk el az állatkertbe, menjünk el... Ezt aztán később én is használtam otthon, hogy ezt most adom nektek, de most ebből ne vegyél magadnak ruhát, hanem vacsorázz meg, vagy valami feleslegesét csinálj, mert nagyon jó felesleges dolgot csinálni. Ezt ajándékozta nekem Frau Baumann Svájból. Nekem nyilván szerencsém van, a feleségem nagyon jól beszél nyelveket, meg kedves teremtés is. Bárhova mentünk valahogy mindig olyan szerencsések voltunk. A későbbi – a hivatalos képviselői, vagy miniszteri - az egy más világ, mert már tudom, hogy azoknak a többsége nem őszinte. Tehát, amikor az embernek privatizációs felelősként Angliában színházi páholyt bélnék, körülrajongják,

névnapjára verset írnak... Majd amikor lefut a privatizáció, akkor ugyanaz a kedves Úr szinte már nem is köszön. Nem hogy nem ír, hanem amikor szembejön, azt mondod, „Jó napot!”, és tovább megy. Azért ez a hivattal kapcsolatos nagy udvariasság. A miniszter úr előtt felsorakoznak, aztán meg még vissza sem hívják.

Értem, értem. Nagyon szépen köszönöm, nem tartanám föl. Attól tartok, hogy most már lejárt az időm.

Igen, igen, pontosan harminc van.

Kőszeg Ferenc **Április 7, kedd**

A problémák általában nem a vízummal voltak, hanem az útlevelemmel. 1986 szeptember végén bevonták az útlevelem, öt évre kizártak a külföldi utazásból, mert – így szólt a határozat – korábbi külföldi tartózkodásom alatt a Magyar Népköztársaság állampolgárához nem méltó magatartást tanúsítottam. Hogy miben állt az a magatartás, azt nem mondták meg. Ezután meghirdettem a Beszélőben, várom azok jelentkezését, akiket hasonló módon kizártak a külföldi utazásból. A Beszélő 21. számában, 1987 őszén 28 esetet mutattam be, olyan magyar állampolgárokét, akiket érdemi indokolás nélkül megfosztottak a külföldre utazás jogától. Az úgynevezett szocialista országok állampolgárainak ahhoz, hogy bármely nyugati országba beutazhassanak vízumra volt szükségük. A vízum megszerzésével általában nem volt gondom, de a kiutazók elé a célszágok hatóságai is számos bürokratikus akadályt állítottak.

Először 1962-ben utazhattam Nyugatra, mondhatni, akkortól lehetett útlevelet kapni. Akkor az útlevelem csak Európára szólt, érvényességi ideje egy év volt. Ezt előbb két évre, majd pedig öt évre emelték fel. De ezzel a második, látszólag nagyvonalú emeléssel együtt bevezették az úgynevezett ablakot: a kiutazó valójában csak harminc napot tölthetett külföldön újabb kiutazási engedélyt csak kétévenként, illetve ha nem volt meghívója, aki vállalta a kint tartózkodás költségeit, csak háromévenként kérhetett. 1962-ben az útlevelet, nem teljesen automatikusan, kaptam meg, hanem egy magas rangú pártfunkcionárius révén; anyám fogorvos volt, ő kezelte a pártvezető gyerekeit, az apuka révén kaphattam útlevelet Angliába. Viszont az angolok megtagadták a vízumot. 1957-ben, az Angliában élő, eléggé távoli rokonaim, megpróbálták elintézni, hogy bevándorlási engedélyt kapjak Angliába. Persze akkor útlevelet úgysem kaptam volna, de attól kezdve az angol hatóságok úgy kezeltek, mint aki a beutazása estén ott akar maradni. Így hónapokig tartott, amíg végre megkaptam a vízumot. Attól tartottam, hogy amíg a vízumra várok, visszavonják az útlevelemet, ezért kiutaztam Ausztriába. Ott beiratkoztam az egyetemre, így végül majdnem az egész évet Ausztriában töltöttem. Haza közben nem jöhettek, mert hiába volt az útlevelem egy évig érvényes, csak egyszeri kiutazásra adott lehetőséget. Ausztriában havonta vagy kéthavonta be kellett mennem az idegenrendészetre, hogy meghosszabbítsam a tartózkodási engedélyt, de ezt mindig megadták. Ezalatt kaptam meg az angliai vízumot, valamikor '63 februárjában. Előtte alá kellett írnom, hogy nem szándékozom Angliában maradni. Végül két hónapot töltöttem Angliában, néhány hetet Németországban, és 1963 őszén jöttem haza. Ekkortájt emelték fel az útlevelem érvényességi idejét két évre. Egy ismerősöm elment Angliába au pairnek; egy évet töltött ott, majd a következő évet Franciaországban. Ezt akkor meg lehetett csinálni, ma egy, az Európai Unió kívüli ország állampolgára valószínűleg nehezebben tudná elintézni, hogy két évet eltöltsön és pénzt is keressen az unió valamelyik országában.

A brit vízum ügyétől eltekintve nemigen voltak vízumproblémáim. Ám a helyzetem kivételes volt, anyám 1967-ben kivándorolt Németországba, ott letelepedett, majd megkapta a német állampolgárságot. Ettől kezdve nem turistaként, hanem az ő meghívójával utaztam. Ez nem csak a németországi, de az egyéb nyugati utazásokat is megkönnyítette.

1963-ban, Angliából visszatérve Bécsbe, kaptam egy nyári egyetemi ösztöndíjat az NSZK-ba. Az NSZK bécsi követségén kértem vízumot, ott megint elég nehezen adták meg. Benne maradt a fülemben, ahogy az egyik tisztviselő beszólt a másik szobába: "Ez megint a kétélű kard". Vagyis az egyetemi meghívóval beutazom, aztán menekültként vagy más módon ott próbálok maradni. Ez a félelem általános volt a kelet-európai beutazókkal szemben. Ennek ellenére megkaptam a német vízumot.

Időben ez elhúzódott?

Nem húzódott el, időre megkaptam, csak kellemetlen légkör volt a dolognak. Van még valami, amivel a vízummal utazónak számolnia kell. Általában a vízumot az embernek a tartózkodási országában kell kérnie. 1985-86-ban, az már egy egészen más korszak, volt vendégkutatói ösztöndíjam volt Amerikában. Kint töltöttem egy évet. Magyar oldalról ez rendben volt, mert úgy kértem az engedélyt. De amikor jöttem vissza Európába, akkor a New York-i konzulátuson kértem vízumot Németországba. Már nem emlékszem pontosan a részletekre, de azt mondták először, hogy ezt nem lehet, tessék Magyarországon kérni a vízumot. Mondtam, hogy ösztöndíjjal tartózkodom itt, az anyám Németországban él, meg szeretném látogatni, Németországból fogok hazautazni, ezért van szükségem a vízumra. Végül belátták, és megkaptam a vízumot. Ennél egy kicsit nehezebb volt a francia vízum, ott nem hivatkozhattam családi kapcsolatra. Nem akarták megadni, mindenféle kérdőívet ki kellett töltenem. Minthogy az anyám kint élt, az utazásom anyagi fedezetét mindig tudtam igazolni; mindig kaptam tőle valamilyen papírt, hogy vállalja a költségeket. Ha ez nem lett volna, akkor nyilván sokkal nehezebben megy. Amikor a francia vízumot kértem, az ügyintéző hölgy felszólított, hogy jelöljem meg, hol fogok lakni. Egy kicsit ingerült lettem, megkérdeztem tőle, járt-e már Párizsban. - Párizsi vagyok - felelte sértődötten. - Akkor tudja, hány szálloda van Párizsban. Megérkezem, kiválasztom az első szimpatikus, nem túl drága hotelt, ott veszek ki egy szobát. Egy hétre akarok Párizsba menni, most honnan tudjam innen New Yorkból, hogy melyik szállodában fogok megszállni. Erre elnevette magát, menjen, mondta, és megkaptam a vízumot. Olyan, hogy megakadályozták volna a beutazásomat, csak Angliában volt 1962-ben, de ott is csak időlegesen. Attól tartok, hogy ma egy az Európai Unió kívüli állampolgároknak, hacsak nem amerikai, de különösen, ha a harmadik világból való, nehezebb az Európai Unióban utazgatni, mint egy kelet-európainak volt Nyugaton, a vasfüggöny idején. A Magyar Helsinki Bizottság egyik fő területe a menekültek helyzete, a migráció, Elég pontosan tudjuk, milyen nehéz ma egy menekülőnek belépni Magyarország területére, az Európai Unióba, milyen nehéz megkapni a menekültstátuszt, letelepedni például Magyarországon.

Önnek melyik volt a legnehezebben teljesíthető követelmény a nyugati utazásaival kapcsolatban?

1962-ben volt az a hosszabb időszak, amit kint töltöttem. Azután Svédországban voltam. Elkezdtem svédül tanulni. Utóbb kétszer is kaptam valamilyen ösztöndíjat egy nyári egyetemre, illetve nyelvtanfolyamra. Miután volt meghívóm a göteborgi illetve az uppsalai egyetemről, minden további nélkül megkaptam a vízumot. Ez magyar szempontból teljesen szabálytalan volt, az efféle meghívásokat a Művelődési Minisztériumon keresztül kellett intézni. Amikor másodszer jöttem haza Svédországból, talán 1967-ben, behívott a

Szépirodalmi Könyvkiadó akkori igazgatója, és felelősségre vont, milyen alapon mentem ki egy nyelvtanfolyamra munkahelyi hozzájárulás nélkül. Nyilván a belügyi összekötőtől kapta a tájékoztatást. Végül csak annyi történt, hogy figyelmeztetett, ha még egyszer ilyen útra mennék, tőle kérjek engedélyt.

Fel tudná idézni azt a pillanatot, amikor először átlépte a határt nyugati irányba?

Nem tudom, hogy Jugoszlávia nyugatnak számít-e. Legelőször 1956-ban voltam, külföldön, Jugoszláviában. Akkor 17 éves voltam. Anyám ott élő unokatestvéreit látogattuk meg. Egyébként elég sok helyen élnek rokonaim. A jugoszláviai út nagy élmény volt, akkor láttam először a tengert, Dubrovnikot. Ezután 1962-ben léptem át a határt nyugat felé. Nem voltak különösebb gondok. Persze azért szorongtam: az ember egészen a rendszerváltásig, mindig szorongott, kiutazáskor is, meg a hazatérésekor is. Az 1980-as években rajta voltam azoknak a listáján, akiket a magyar hatóságok megkülönböztetetten szigorú vámellenőrzésnek vetettek alá..

Tapasztalt valaha a határlépések során negatív bánásmódot a nyugati hatóságok gyakorlatában?

Nem, tulajdonképpen nem. Jó, hát anekdotákat azért lehet mesélni. Franciaországban az volt az előírás, hogy a szocialista államok állampolgárai csak bizonyos, kijelölt határátkelőhelyeken léphettek át a határt. Franciaországból Svájcba mentünk. A három gyerek ott volt a kocsiban, éjszaka volt, aludtak. Mindannyian nagyon fáradtak voltunk, a rövidebb úton akartunk átmenni Svájcba. A határőr azonban nem engedett át. Vitatkozni próbáltam vele, kértem, nézzen be a kocsiba, ott alszik három kisgyerek. Körülbelül 100 km-t kell kerülni a megfelelő határátkelőhelyig. Persze igaza volt, ott nyilván nem voltak meg az útlevelkezelés feltételei. Nyugat-Európában már a legtöbb embertől nem kértek vízumot. Nyugat-Németországból kompon mentem át Dániába. A beszállásnál csak intettek mindenkinek, az én útlevelemben azonban bele kellett ütni a kiléptető bélyegzőt.. Ez nem olyan határátkelőhely volt, ahol gyakran fordultak meg kelet-európaiak, nem találták a bélyegzőt. A mögöttem állók őrjöngtek, az útlevelkezelő elvesztette a fejét, hogy hol a bélyegző. Aztán végül meglett. Efféle kellemetlenségek gyakran előfordultak, az ember égett, hogy a gyanúsak, a problémások közé tartozik. Máskor az NSZK-ból hazafelé jövet Kelet-Berlinben akartam vonatra szállni, mert úgy sokkal olcsóbb volt. Vonattal utaztam Nyugat-Berlinbe, úgy gondoltam, ott megállok két-három napra. Amikor Lübeckből a vonat közeledett az NDK határához, az útlevelkezelő elővette a bélyegzőjét, és készült bepecsételni a kilépést. Mondtam neki, elnézést, én szeretnék még Nyugat-Berlinben maradni egy pár napot. „Ön most elhagyja a Szövetségi Köztársaságot, tehát ki kell léptetnem – mondta. Aztán beutazhat Nyugat-Berlinbe”. „Ha most kilépek a Szövetségi Köztársaságból – okoskodtam, aztán belépek Nyugat-Berlinbe, akkor akár évekig is ott maradhatok, ki fogja tudni?” Erre kicsit gúnyosan elmosolyodott: „Legyen nyugodt – mondta. Azért mi is figyelünk!”. Három nap múlva Nyugat-Berlinből átmentem a Falon Kelet-Berlinbe. A határátkelőhelyen három folyosót láttam, három felirattal: „West-Deutsche Bürger”, „West-Berliner” és „Rentner”.² Azaz Kelet-Németországból csak nyugdíjasokra számítottak, ők voltak azok a kelet-német állampolgárok, akiket kiengedtek, és visszajöttek. Harmadik országbeli állampolgárokra, akik itt jönnek át, nem számítottak. Mutattam a magyar útleveletemet, erre vidáman magyaráztak valamit a futballról, és mehettem. Csak az volt a kellemetlen, hogy a

² nyugat-német állampolgárok, nyugat-berliniek és nyugdíjasok

nyugat-német útlevelkezelő holmi kommunistának nézett, a kelet-német határőrök pedig az elvtársuknak tekintettek.

Mi volt az első benyomása, amikor megérkezett Nyugat-Európába? ... Volt esetleg valamilyen előzetes elvárása?

Nem voltam különösebben elragadtatva a "létező szocializmustól". De meg kell, hogy mondjam, Ausztria sem nyugózott le. London, az más volt... Az első kiutazáskor sokat töprengtem azon, hogy egyáltalán hazajöjjek-e. Lehet, hogyha nem Ausztriában töltöm az első hónapokat, akkor úgy döntök, hogy nem jövök haza. Az egy év eltelte után, amikor hazajöttem, arra az elhatározásra jutottam, hogy itthon fogok élni, de megpróbálok úgy élni, mintha nem is szocialista országban élnék. Ez persze abszurd gondolat volt. De végül úgy látom, nem döntöttem rosszul.

Az utazásai során volt lehetősége megtapasztalni azt, hogy mit jelent demokráciában élni?

Olyan nagyon közvetlenül nem. Természetesen többé-kevésbé tudtam, mit jelent a demokrácia, hogyan működik. De éppen az akkori Ausztria nem volt az az ország, ahol a demokrácia annyira érzékelhető lett volna. Ezt nem közvetlen, személyes tapasztalatból tudom, a benyomásaim inkább olvasmányokból, az újságokból, beszélgetésekből származnak. Ausztriában akkor olyan volt a demokratikus rendszer volt, amilyen nálunk most kezd kialakulni, nem pozitív értelemben. A Spiegel még a '60-a évek elején azt írta, hogy Kádár Magyarországon több esélye van valakinek, hogy párttagsági könyv nélkül karriert csinál, mint Ausztriában. Ausztriában akkor, a két nagy párt koalíciója idején egy iskolában a pedellusig, egy hivatalban a portásig le volt osztva, hogy az állások, hogyan oszlanak meg a Néppárt és a Szociáldemokrata Párt között. 1963-ban beiratkoztam a bécsi egyetemre, ehhez elég volt a magyar érettségi bizonyítvány, a tandíj minimális volt.. Az egyetemen elég nagy számban működtek diákszövetségek. A hatvanas évek baloldali diákmozgalma ott mintha egy kicsit később kezdődött volna. Amikor én ott voltam a '60-as évek elején, inkább a jobboldali diákszervezetek voltak jelen. Számos diákszervezet a maga német karakterét hangsúlyozta, aztán gyorsan hozzátették, hogy az antiszemitizmus távol áll tőlük. Ha az embernek kétsége lett volna, hogy mit is jelent a német karakter, akkor ebből a mondatból rájöhetett. Ausztria és Olaszország között éles volt a konfliktus: a dél-tiroli kérdésben akkor még nem született meg az erre vonatkozó államközi szerződés. A németek lakta Dél-Tirolban, vagyis Észak-Olaszországban valóságos gerillaháború folyt. A dél-tiroli német anyanyelvűeknek nagyon széleskörű lehetőségeik voltak arra, hogy osztrák egyetemeken tanuljanak. Az, hogy egy német anyanyelvű olasz állampolgárt külföldiként kiutasítsanak Ausztriából, ahogy Magyarországon tették az erdélyi vagy vajdasági magyarokkal a rendszerváltás előtt és a rendszerváltás után is, teljességgel elképzelhetetlen volt. Ausztria egyébként, az erős idegenellenesség ellenére is, befogadó ország volt. Mindenesetre sokkal inkább befogadó, mint Magyarország.

A szabadpiacot sikerült megtapasztalnia a nyugat-európai utazásai kapcsán?

Munkavállaló csak nagyon rövid ideig voltam Nyugaton, éppen Ausztriában. Muszáj volt valami megélhetés után néznom, és meg is kaptam a munkavállalási engedélyt, tehát nem feketén dolgoztam. Nem sokáig, úgy két hónapig dolgoztam az Európa Szálló konyháján. Ami a demokráciát illeti, nagyon meglepett, hogy kötelező volt a szakszervezeti tagság. Attól függetlenül, hogy nem dolgoztam sokáig, be kellett lépnem. Formálisan valószínűleg nem volt kötelező, de a felvételnél elém tettek egy papírt, hogy itt kell aláírni. Hámoztuk a

krumplit, valami megjegyzést tettem a szállodára. A másik segédmunkás, aki mellettem pucolta a krumplit, rémulten figyelmeztetett, az ajtó mögött egy iroda van, ha meghallják, miket beszélünk, kirúgnak. Persze Magyarországon értelmiségi munkahelyeken dolgoztam, ott nem volt ilyenfajta félelem Viszont a szálloda szakácsa, aki Magyarországról szökött át Ausztriába, folyton szitkozódott, hogy a kommunizmusban nagyobb a szabadság, mint itt. – Otthon – mondta -, annyit zsidózhattam, amennyit akartam. Itt meg, ha zsidózni kezdek, rögtön elvisznek a rendőrök. Mindezzel együtt a munkahelyi légkört nem éreztem rossznak, külföldi segédmunkásként is kellemesen éreztem magam az alatt a két hónap alatt, amíg ott dolgoztam.

Sikerült a nyugat-európai utazásai kapcsán olyan kapcsolatokat kialakítania, amelyeket később kamatoztathatott?

Tulajdonképpen rengeteget. Nagyon jó volt az előbb említett németországi, heidelbergi ösztöndíj. A nyári egyetemen igen színvonalas munka folyt, irodalmi műveket elemeztünk, élénk viták közepette. A légkör sokkal barátságosabb, felszabadultabb volt, mint a bécsi egyetemen. Amerikában vendégkutatói ösztöndíjjal majdnem egy évet töltöttem. Egyebek közt részt vettem egy szemináriumon, amely az amerikai alkotmánnyal foglalkozott. Ebből nagyon sokat tanultam, olyasmit is, ami később a parlamenti meg a jogvédő munkában hasznomra volt. Akkor már itthon részt vettem a demokratikus ellenzék munkájában, a Beszélő egyik szerkesztője voltam, így, ha nem is első vonalbeli, de azért valamiféle politikai személyiségként, voltam a Külügyminisztériumban, a Fehér Házban, beszélhettem a kelet-európai, a közép-európai, a magyarországi politikai helyzetről. A magyar emigrációval is volt kapcsolatom, előadásokat tartottam egyetemeken meg magyarok körében is. Az utazás általában nagyon fontos. Sokat jelent, ha az ember akár munkavállalóként, akár diákként hosszabb időt is eltölthet külföldön. Ha az ember csak két hétre megy valahova, tényleg csak benyomásai támadnak. Kicsit élni kell egy országban ahhoz, hogy megértsen, megtanuljon valamit az ország életéből.
